

Fekete Kristóf:
Lehetne másképp
Czeglédi András: *Ukrónia és vidéke*¹

Czeglédi András kötete hosszú gondolkodás lenyomata. Az *Ukrónia és vidéke* a szerző tíz tanulmányát, esszéjét gyűjti össze, melyek – egy kivétellel – az utóbbi tizenöt évben jelentek meg különböző folyóiratokban vagy tanulmánykötetekben, és melyek széttartó, igen sokszínű apropójuk ellenére mind közös talajon gyökereznek: a kötet címéből ránk mosolygó ukrónia talaján.

Érdekes fogalom ez az ukrónia. Egyrészt mindenki tökéletesen ismeri a jelenséget, melyre a szó maga referál, másrészt viszont jellemzően a szakmabeliek sem tudják ezt magukról. Az ukrónia mint terminus, mely e formájában a 19. század második feléből, bizonyos Charles Renouvier-től származik, aki a maga történelmi fikciójának adta az *Uchronie* címet, legtágabb értelmében nem jelent mást, mint olyan alternatív valóságot, a szó etimológiája szerint olyan „semmikor-időt”, melyhez egy „mi lett volna, ha?” kérdés alternatív megválaszolásával jutunk. Az ukrónia olyan narratív műfaj, melynek révén „elbeszélhető a múlt és a jelen, de nem úgy, ahogyan ténylegesen megtörtént, hanem úgy, ahogy megtörténhetett volna” (15). Ahogy az utópia nem létező helyet jelent, úgy jelent az ukrónia nem létező időt. Mondhatnánk azt is, hogy a populáris kultúrából oly jól ismert pillangó-effektus filozófiájáról van itt szó, ám Czeglédi a szónak szűkebb jelentést biztosít az alternatív történelem, alternatív valóságok ismert formáihoz képest, és azt lényegében csak a plauzibilis, nem túl távoli lehetséges világok diszkurzív elbeszéléseinek jelölésére használja – így szoros értelemben nem tartja ukróniáknak az ilyesfajta logika alapján fölépülő *fantasy* vagy *science-fiction* univerzumokat.

Czeglédi maga persze nem vállalkozik konkrét ukróniák írására, helyette azal a filozófiai kérdéssel próbál megbirkózni, hogy vajon mégis mit is csinálunk akkor pontosan, mikor egy „mi lett volna, ha?” kérdést alternatív módon válaszolunk meg, s ezzel létrehozunk egy virtuális időszletet. Ez ugyanis nem egyszerű ügy, ráadásul a kérdés etikai-politikai konzekvenciái is messzire vezetnek. De talán még ez sem igazán pontos megfogalmazása annak, ami a kötetben

¹ Czeglédi András: *Ukrónia és vidéke*. Budapest, Typotex, 2021. A kötet oldalszámaira egyéb megjelölés nélkül, zárójelben hivatkozom.

történik, hiszen – talán annak első írásától eltekintve – Czeglédi direkt módon ritkán problematizálja kedvelt fogalmát, helyette inkább eltérő terepeken, amolyan eszmetörténeti esettanulmányok formájában *ábrázolja* annak működését. Nem akarja megírni az ukrónia kimerítő filozófiáját, helyette viszont Bibótól Kafkáig, Kafkától Nietzscheig, Nietzscheától Kantig kutatja föl az ukrónikus gondolkodás nyomait, s ábrázolja ezzel együtt saját ukrónikus nézőpontjának termékenységét.

Ez épp annyira igaz a kötet első felére, s annak öt tanulmányára, melyek az ukrónia és a színház viszonyával, Kafka és Buber félbemaradt szellemi találkozásával, Bibó István politikájával és etikájával, Kant ún. prekritikai esztétikájával, és végül a „Ne engedelmeskedj előre!” etikai maximájával foglalkoznak, mint amennyire a kötet második felére, melynek esszéi bár sok minden egyébről is szólnak, mégis elsősorban a nietzschei bölcelet problémáiról gondolkodnak el. Talán már ebből a fősorolásból is látható a kötet egyik legnagyobb erénye: a benne foglalt esszék felüdítő változatossága. Nehéz visszaemlékezni, mikor fogtam a kezembem utójára annyira könnyen olvasható, az olvasói figyelmet állandóan fönntartó (ám a tudományosság igényét mindeközben megőrző) magyar nyelvű filozófiai kötetet, mint az *Ukrónia és vidéke*. Ennek oka persze nemcsak a szövegek nagy tematikus változatosságában rejlik, hanem épp annyira Czeglédi írásmódjában is, mely az esszé legszebb hagyományaira támaszkodva elsősorban a személyességet, a kalandozó gondolatokat, a vicceket, anekdotákat, kreatív nyelvi megoldásokat részesíti előnyben a formális filozófiai fejtegetések helyett.

Ekképp úgy hiszem, a kötet minősége kapcsán a legfontosabb kérdés leginkább az lehet, hogy vajon annak heterogenitása és Czeglédi csevegős-mesélős retorikája mennyire tudja kielégíteni azokat az elvárásokat, melyeket – azt hiszem, joggal – mégiscsak várunk egy filozófiai műtől: az erős központi tézist, mely a szövegek összetartásáért felelős, illetve a filozófiai elgondolkodásra lehetőséget biztosító (akár indirekt módon megfogalmazott) állítások komolyságát-mélységét.

A verdiktem az, hogy szerencsére joggal érezhetjük: a tematikai változatosság ellenére folyton ugyanazt a könyvet olvassuk. Ennek oka elsődlegesen abban rejlik, és ez magyarázza a kívánt határozott állítás jelenlétét is, hogy Czeglédinek van központi mondanivalója magáról az ukróniáról, még akkor is, ha azt jól elrejtja a sorok közé. Ez az állítás viszont messze nem annyira filológiai és/vagy eszmetörténeti, mint amennyire etikai és politikai jellegű. A kötet tíz tanulmányát, legalábbis azok javarészét, az képes igazán összekötni egymással, hogy a módszerbéli állandón túl ugyanazzal a teljességgel soha ki nem mondott, de a sorok közt folyton ott bujkáló etikai imperatívussal találkozhatunk bennük.

Az *Ukrónia és vidéke* arra akar bennünket megtanítani, hogy az ukrónikus gondolkodás egyéni és közösségi létezésünk fölemelésének, minőségibbé tételének egyaránt elengedhetetlen eleme.

A kérdés csak az, hogy mégis miért az?

E kérdésre a választ a kötet két leginkább kiemelkedő esszéje képes megadni. Jelesül a Bibóról, nem pusztán híres, *Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna* című ukróniájáról, hanem úgy általában Bibó István politikai gondolkodásának ukrónikus voltáról elgondolkodó szövegre, illetve a „Ne engedelmeskedj előre!” etikai-politikai maximáját tematizáló írásra gondolok.

Kezdjük az előbbivel!

Czeglédi e tanulmányban tulajdonképpen a Bibó politikafilozófiájában és politikai cselekedeteiben is oly gyakran kiszagolt naivitást veszi védelmébe. E naivítás persze mi mást jelenthetne itt mifelénk egy 20. századi gondolkodó és igen aktív politikai cselekvő esetében, minthogy az illető a politikai-történelmi eseményeket és folyamatokat (balga módon) etikai alapállásból kívánta kritizálni és projektálni. Bibó politikafilozófiájának talán legjellegzetesebb vonása, hogy miközben annak darabjai a konkrét történelmi *hic et nunc*ról szólnak, mindeközben az általa kívántak – úgymond – reális beteljesülési lehetőségei távolról sem érdeklík igazán. Czeglédi esszéje arra akarja felhívni figyelmünket, hogy ez a naivítás bizony termékeny naivítás, amit talán érdemes volna elsajátítanunk egy értelmes politikai létezés megközelítése végett, másrészt pedig arra is rámutat, hogy Bibót vélhetően épp e pozíciója miatt érdekelte igazán az ukrónikus gondolkodás maga. Hiszen tudjuk, egy nem utópikus – ettől Bibó persze írtózott –, hanem pusztán emberi, racionális, egyszóval *nem magától értetődően rossz* politikai szféra elképzeléséhez és komolyan gondolásához nem kis képzelőerő szükségeltetik. Illetve még talán annak bátorsága is, hogy valaki el tudjon gondolni egy olyan alternatív politikai valóságot, mely másmilyen, mint amibe oly nagyon bele szoktunk fáradni.

Czeglédi Bibón keresztül azt állítja (vagy hát inkább sugallja), hogy az ukrónia lényegében pont erre tanít: mivel az ukrónikus gondolkodás a történelemben nem annak determinizmusát, minket folyton elsöprő voltát vizsgálja, hanem azt, hogy az egyén vagy egy közösség szubsztanciális szabadsága által milyen apró cselekedetekkel zökkenetheti ki az időt, és fordíthatja egészen más irányba a történelem menetét, így nem is azt fedezzük föl segítségével, hogy a dolgok márpedig mindig így, az igazsággal ellentétes módon lesznek, hanem azt, hogy *lehetnének másképp*. Ezért állíthatja joggal kötetünk szerzője, hogy az ukrónia lényegében „a jelen visszahódításáról” szólna; arról, hogy legyen bátorságunk hinni jelenbeli cselekedeteink döntő súlyában, ekképp pedig abban

is, hogy minden megváltoztatható. Ezt a gondolatot elsajátítva lehetünk majd mi is épp oly naivak, de véresen komolyan naivak, mint Bibó; az a Bibó, kinek segítségével „legalább rövid időre hihetővé válik, hogy van vagy lehet értelme, jelentéssége a racionális diskurzusnak, a higgadt, eszélyes bölcsességnek, a fronészisnek; hogy logosz szerint is el lehet mondani, el érdemes mondani a dolgokat” (67).

A kötet másik kiemelt írása, a „*Ne engedelmeskedj előre!*” *Metaetikai töprengések* című szöveg explicit módon elemzi azt a kérdést, melyre a Bibó-szöveg pusztán utalásokat tesz. Azt hiszem, itt, egy látszólag az ukróniáról alig-alig szóló esszében válik igazán nyilvánvalóvá az, hogy miről is szól maga az ukrónia Czeplédi megközelítésében: az egyén apró döntéseinek a történelemben betöltött vaskos szerepéről. Szerzőnk több példát is idéz, de itt most hadd emlékezzek meg egyedül August Landmesser történetéről. Landmesser a főszereplője annak a méltán elhíresült fotónak, melyen első blikkre az 1933 utáni Németországban – egy vitorlás iskolahajó ünnepélyes átadásán – cseppet sem szokatlan jelenséget láthatunk. A kép a magasból ábrázolja a helyi kikötő munkásait, akik látszólag mind, kivétel nélkül, remekül megfelelve a kor szavának, éppen kart lendítenek. Csakhogy ez így ebben a formában nem igaz. Ugyanis, ha jól megfigyeljük a képet, egy elsőre mai szemmel szinte teljesen érthetetlen „furcsaság” mutatkozik, miszerint van egyetlen ember, aki karját bizony nemhogy nem lendíti, de még duzzogva keresztbe is fonja. Ő August Landmesser.

Az egyszerű ember, aki zsidó semmiképpen, kommunista vagy egyéb elhajló vélhetően nem volt, kinek szinte bizonyos, hogy nem eszméi sugallották a karlendítés szabotálását; hanem az az egyszerű tény, hogy nem akarta ezt tenni. Ez persze már önmagában messzire mutat, ám a történet lényegi ukrónikus tanulsága nem is itt, hanem a derék August későbbi sorsában rejtőzik igazán. A karlendítés nyilvánvaló elmaradása ugyanis nem lágerek kapujához, Gestapo-pincék sötét vermeihez, majd végül a biztos halálhoz vezetett – ismereteink szerint Landmesser haja szála sem görbült. Márpedig amennyiben föltételezzük, hogy a képen látható kisemberek nem mindegyike volt megszállott nemzetiszocialista, akkor azt is joggal gondolhatjuk, hogy ezt az egyszerű, ám a mai szem számára egészen lenyűgöző gesztust *bárki megtehetette volna*. Ám senki sem tette meg, hiszen: mindenki előre engedelmeskedett. Egy diktatúra így működik, a bunkósbot bár időnként lecsap, lényegében erre alig is van szüksége a folytonos öncenzúra következtében.

És hogy mi köze ennek az ukróniához? Czeplédi szerint az, hogy egyrészt a jelen visszahódítása megtaníthat arra bennünket, hogy ezeknek az apró cselekedeteknek milyen borzalmas súlya is tud lenni – épp úgy az aprónak tetsző bűnöknek, mint az ellenállás kicsiny gesztusainak; másrészt az, hogy az esetek túl-

nyomó többségében bizony nagyobb bajok nélkül cselekedhetnénk máshogy, legalábbis e látszólag nem túl heroikus módokon. Márpedig, ha az apró cselekedetek oly nagyon kizökkentetik a történelem idejét, ahogy azt az ukrónikus gondolkodás tanítja nekünk, akkor bizony nagyon nem lesz mindegy, hogy az előre engedelmeskedés helyett megteesszük-e ez apró lépéseket avagy sem.

Mindez viszont csak a kötet egyik arca. Az *Ukrónia és vidéke* nem pusztán az ukrónikus gondolkodás etikai-politikai hasznára tanít, hanem arra is rámutat, hogy e megközelítésmód magában az eszmetörténeti kutatásban is igen termékenyvé válhat. Az imént elemzett, sorok közé bújtatott állítás mellett, elsősorban a minden esszére jellemzői filológiai aprólékosság teremti meg a kötet szövegeinek – ez esetben módszertani – egységét. Ám sajátos filológia ez, mely a filozófiatörténet fontos csomópontjait, nagy szerzők beteljesült, de gyakrabban elmaradt találkozásait, az eszmetörténet potenciális és aktuális utakon való kigyózását nem úgy vizsgálja elsősorban, hogy abban a valóban lezajlott, forráselemzéssel és hatástörténeti vizsgálódással kimutatható „aktuális viszonyok” érdeklik, hanem sokkal inkább a bizonyos időpillanatokban fönnálló, ám elmaradt lehetőségek virtuális rekonstruálására törekszik. Nem pusztán az a fontos Czeglédi számára tehát, hogy a kései Nietzsche milyen kiadásban és fordításban olvasta bizonyíthatóan Dosztojevszkij műveit, hanem épp annyira az is, hogy vajon *mi lett volna akkor, ha* egyéb szövegekkel egyéb módon vagy akár ugyanezekkel a szövegekkel máshogyan szintén megismerkedik. Czeglédi elsőnek talán furcsának tűnő törekvése, hogy rámutasson: néha többet tudunk meg ez elmaradt lehetőségek végiggondolásával, mint „pusztán” az aktuálisan fönnálló viszonyok, a megtörtént események leírásával.

Azt hiszem, ez éppoly nagy hatással van a filozófia történeti önreflexiójára, mint ahogy politikai cselekvéseink újragondolására is lehetőséget ad a főntebb elemzett gondolatmenet. Legalább két szempontból. Egyrészt ugyanis az *ukrónikus eszmetörténet*, úgy tetszik, föloldja a filozófiatörténet ma már szerencsére egyre kevésbé bevett, ám valahol rejtve még mindig dolgozó determinizmusát, miszerint, hogy a kánon nagy filozófusai mit is gondoltak erről vagy arról a kérdésről, s így merre kormányozták a filozófia történetének nehézkes hajóját, az lényegében a gondolatok (a szellem!) belső logikájának szükségszerűsége által irányított. Hegelnek meg *kellett* haladnia Kant morálfilozófiájának formalizmusát, Leibniz meg *kellett* oldja a kartézianus „dualizmus” problémáit, Foucault-nak pedig szembe *kellett* szállnia a strukturalisták naiv rendjeivel. Ó, ugyan, dehogy kellett, csak éppen így esett.

Másrészt pedig az ily perspektívába állított filozófiatörténet erős kérdést szegez neki e történet autonómiájának, *pusztán* saját törvények szerinti működésének is; ugyanis azzal, hogy az ukróniakra jellemző (látszólagos) *apróságokat*

emeli ki a filozófia történetéből, arra – az egyébként banális – tényre hívja föl figyelmünket, hogy milyen kicsiny dolgokon is tud múlni, ki mit gondol filozófusként. Egy váratlan találkozás, a személyes életben bekövetkezett aprónak tetsző fordulat, egy egyetem választása egy másik helyett, egy utolsó pillanatban megváltoztatott úticél: ezek mind olyan döntő tényezők, melyek kijelölhetik egy-egy filozófus, utólag persze törvényszerűnek mutatkozó gondolkodói útját. Nem determinálják azt, de mindenesetre kizárnak lehetőségeket és lehetővé tesznek másokat, ezzel megváltoztatva a lehetséges gondolatok menetét. Azt hiszem, joggal mondható, és Czeglédi intenciójától sem áll messze, hogy az ukrónikus eszmétörténet lényegében a filozófia történetének néhol szorongató, néhol viszont jólesően felszabadító, radikálisan kontingens voltára hívja föl figyelmünket.

*

Összességében az *Ukrónia és vidéke* mindamelllett, hogy igazán olvasmányos, rengeteg információt magában hordozó, megkapó gondolatkísérleteket és ötletek sokaságát felvető kötet, egységes műként is jól funkcionál. Ám itt jegyezném meg, hogy nem hibátlanul funkcionál akként. A kötet ugyanis az erős narratíva ellenére néhol kissé túlzottan az ukrónia vidékére kalandozik, talán néhol az agglomeráción is túlra. Ez kevésbé bántó olyan szövegek esetében, mint a Kanttal foglalkozó *Válasz-e a kérdésre?* című tanulmány, mely bár lényegében egyetlen, Kantnak Rousseau bölcséletével való találkozását tematizáló pontján érintkezik az ukróniával, mégis mély és súlyos következtetéseket magában hordozó szöveg. Ezzel szemben a Kierkegaard és Nietzsche ukrónikus megközelítéseinek lehetőségét fölvető esszé (*Kierkegaard és Nietzsche. Ukrónikus találkozások*) vagy éppen a kötetet záró, *Claude Lorrain reloaded* című írás, bár közvetve tán beszél az ukrónia problémájáról, sem nem ad hozzá sokat az egészhez e téren, sem pedig nem közelíti meg a többi tanulmány elmélyültségének szintjét. Csöndes megjegyzés: ha ez a pár szöveg kimarad, rögtön szabadulhatott volna föl annak számára is tér, hogy a Czeglédi által folyton mormolt, de *expressis verbis* ki soha nem fejtegetett átfogó gondolatok (az, hogy mit is gondol a szerző magáról kedves tárgyáról és annak tanulságairól) közvetlenül is kifejezésre juthassanak, amit itt, a szerző szíves engedelmével, kifejezetten kérnék is tőle esetleges későbbi írásokat remélve.

Mindenesetre: csak remélhetjük, hogy az *Ukrónia és vidéke* azzá válik, amivé válnia kell. Vitaindító, az ukrónia filozófiáját meghonosító, sokat hivatkozott köteté.